

TÖRTELI TELEK MÁRTA

Jovan Jovanović Zmaj Általános Iskola
Magyarkanizsa
ttmarta76@gmail.com

A MESE MINT ŐSRÉGI EPIKAI NARRÁCIÓ

A mese a világ megtapasztalásának sajátos emberi módja. A dolgozat a folklorisztika és a strukturalista irodalomelmélet, valamint a pszichoanalitikus eszköztárával láttatja, vizsgálja a mesét. A mesében a tér- és időtényező rendre fikatív, azaz a mesei színterek és a mesei időszámítás teljességgel absztrahált. Hősei kétpólusú típushierarchiába rendeződve vívják meg mindig pozitív végkifejletű küzdelmeiket. Mivel a meséről lehetetlen általánosságban beszélni, így mint műfaj az alcsoportjai szerint vizsgálható. Ugyanakkor a tanulmány rámutat, hogy a mesékben megnyilvánul az adott nemzet történelme, értékrendje, életmódja, érzelem- és gondolatvilága; többek között ez teszi őket pótolhatatlanná a szocializáció során, azaz kulturális közvetítőkké válnak. A szerző rávilágít, hogy a népi bölcsességet érdekfeszítő fabulákban, letisztult kompozíció által, érthető, világos képekben kifejező mese nem más, mint a gyermek szemével nézett valóság, ezért a büchleri három mesekorszaknak megfelelő mese kiválasztása sokszínű lehetőséget kínál a teljes személyiség fejlesztésére; holisztikus eszközként segíti a pedagógiai munkát.

Kulcsszavak: mese, folklorisztika, strukturalista irodalomelmélet, pedagógia

Az utóbbi időben a mese a kutatások homlokterébe kerül. A mesékkel lehetőséget teremthetünk az érzelmi intelligencia fejlesztésére, mely a 21. században fundamentális jelentőségű. Emellett azonban érdemes vizsgálni a mesék kulturális auráját, az irodalomban betöltött szerepét, a műfajok és alműfajok sajátosságait, stilisztikumát, nyelvi specifikumait, s mindezek hatását a mesét befogadóra. Az irodalmi élmény létrejötte a mese kulturális közvetítőként való alkalmazását is lehetővé teszi. Az ilyen szempontú vizsgálódás pedig már a mese oktatásban betöltött szerepéig és a szövegértő olvasás problematikájáig visz el bennünket.

Előljáróban – a mese fogalmát megközelítve – magát a szöveget is szükséges definiálnunk: A szöveg nyelvi jelek körülhatárolt sora, nyelvileg megformált,

hallás (szóbeliség) vagy látás (írásbeliség) útján felfogható mondanivalót hordozó nyelvi egysége. Jellemzője a teljesség, a zártság és a strukturáltság. Jó esetben valamely érdeklődést keltő bevezetéssel, felütéssel indul, és feszültséget oldó befejezéssel zárul. A kezdet és a vég – mint két szélső pólus – fogja össze a közlést, a témát kifejtő összefüggő gondolatsort, amelynek alapkövetelménye a tájékoztatás, a hallgató, az olvasó befolyásolása (BALKOVITZNÉ CYNOLTER 2002).

A szöveg fogalmán belül a mese mint műfaj ősrégi epikai narráció, az epikai műnem olykor verses, de jobbára prózában írt tartozéka. Definiálhatatlanságára ráerősít az is, hogy rendkívül változatos epikum. Jellemzője, hogy:

1. tükrözi az emberiség kultúrtörténeti gondolkodásmódját, világszemléletét;
2. a racionális megismerés határain túl a transzcendensről is képes tanítást nyújtani;
3. társadalomtörténeti állapotok leírásait nyújtja;
4. pszichoanalitikai/szemantikai vizsgálatok állandó korpusza;
5. vallás- és mitológiatörténeti szempontú vizsgálódásait egyaránt reprezentálja;
6. tartalmi/formai alakzatait kezdetben nem az írásbeliség, hanem a szójhagyomány ápolta;
7. lételméleti kérdései filozófiai indíttatásúak, sajátos esztétikuma irodalomművészetet teremt, morális rendezettsége pszichológiák és pedagógiák bázisa (ERDÉLYI 2013).

A mesék a világ megtapasztalásának sajátos emberi módjai. Minősítő-értékelő, meghatározó-besoroló kategóriákkal és a hozzájuk kapcsolódó értékelésekkel, érzelmi-indulati jellemzőkkel, viselkedési késztetésekkel operálnak. Az egyén viselkedési rendszereit, célratörő vagy védekezési stratégiáit, valamint önképét, szociális képét, lelkiismeretét alakítják. A mese – nyelvi szöveggént – nem leképezi a világot, hanem reprezentációk összetett rendszerében modellálja (TOLCSVAI NAGY 2001). A láttatott világ pedig tükrözi az emberi viszonyok bonyolult rendszerét, szövevényes voltát. Tükröt tart elénk, s ezáltal önismeretre és a világ megismerésére teremt lehetőséget.

Propp két strukturális modellt dolgozott ki: az egyiket (a cselekvések időbeli sorrendjét) alaposabban, a másikat (a szereplők rendszerét) kevésbé. Innen Propp kétféle varázsmese-meghatározása. A varázsmesét egyrészt olyan történetként értelmezi, melyben a funkciók különböző formákban, meghatározott sorrendben váltakoznak, illetve olyan meséknek látja, melyek a hétszereplős

képlet szerint épülnek fel (PROPP 2005). A mesei funkciók a meseszövegekben felismerhető módon vannak jelen. Például *A tulipánná változott királyfi* című mesében végigkövethetjük a főhős eltávozását otthonából, hogy rátaláljon a világ legszebb lányára. Útja során segítőtársakat kap, majd pedig próbákat kell kiállnia, hogy végül elnyerje az áhított királynőt. Eközben a funkciók logikus sorrendben követik egymást, kiteljesítve a narratívumvázatot.

Propp és más kutatók (mint pl. Greimas és Brémond) a mesét olyan egyszerű történetnek tartják, amely negatív kezdetből és általában pozitív zárásból áll. E két végpontot nehéz küzdelmek sora köti össze. Propp úgy találta, hogy a mese lényege nem a történet, hanem a szereplők, akik a mese cselekményének logikája alapján tűnnek fel. A központi alak életútját azért kísérik kalandok, mert sorsa mindig összefonódik a jó és a rossz, a károkozó és a segítő elemekkel, társakkal és ellenségekkel. A proppi szereprepertoárban a hős mellett több közreműködő mesealak vehet részt a történet kifejtésében, a cselekvés előremozdításában. Felfogásában a mesék lényege a feszültség, amelyet a kiinduló állapot hordoz, s amelynek feloldására irányul a hős cselekvése. A kiinduló állapotban valójában hiányok, ellentmondások, kérdések, csalások, hiszékenység, hitszegés, átverés stb. áll, a célállapotban pedig a hiány felszámolása, a hitszegő legyőzése, a révbe érés, hazatérés, kiteljesedés (uo.). Így a mesék tanulságos történetek tanulóinknak, életvezetési tanácsadóként is értelmezhetők.

A meseértelmezés terén egy sajátos dichotómiára figyelhetünk fel, a tündérmese két igencsak eltérő megközelítésére. A szakirodalmi komparáció síkján Vlagyimir Jakovlevics Propp és Bruno Bettelheim állítható szembe. Míg egyikük a folklorisztika és a strukturalista irodalomteória szemszögéből vizsgálódik, másikuk a pszichoanalitikus eszköztárával szövi és láttatja az általa inkább tündérmesének nevezett műfaj értékmintázatát. Az általa nyújtott ismereteknek mégis nagy hasznát veszi a pedagógiai gyakorlat (ERDÉLYI 2013). A két megközelítést akár objektív és szubjektív mércének is tekinthetjük, mely kiegészíti egymást, és teljesebb képet nyújt erről az oly kedvelt, régóta létező, ma is élő műfajról.

Propp strukturalista, formalista tudós. Mesemorfológiájában nem annyira a varázsmese definiálásával foglalkozik, hanem azon mesei elemekkel és kritériumokkal, amelyek nyomon követhetők egyfelől a néprajz, azaz a szóbeliség tradíciójában, másfelől az irodalmi művek kanonizációs folyamatában. A létmód összevetései, párhuzamai eltérő paradigmákat vetítenek a mese hallgatója és/vagy a mese olvasója számára, ugyanakkor a mesetanítás módszertana számára is.

A mese a csoda világa, amelyben elmosódnak az emberi tudás (reális és transzcendentális) határai. A meseélményben a gyermek ugyan tudja, hogy ami a mesetörténetben van, az irreális, mégsem kételkedik, vagyis az igaz – nem igaz kategóriáját rövid időre felfüggeszti (TANCZ 2009). Lovász Andrea rávi-

lágít, hogy a mesevilág létrehozása szövegalkotás útján történik, ami racionális tevékenység, ám az általa létrejövő mesevilág irracionális, transzcendentális, és a racionalitáson túli mivolta miatt nem megragadható, csak elfogadható, akár létezőnek is kijelölhető, ezért az ontológiai értelemben eleve adott kell, hogy legyen. Meglátása szerint létezik egy olyan világ, amelyik túlmutat mindennapi realitásunkon. Ebből adódóan a szerző a mesevilágot egy, az ember (a mesélő ember) által teremtett másik (szubjektív) valóságnak tételezi, amit azzal a tudományosan elfogadott érveléssel is alátámaszt, hogy az lehetséges világgént egyébként is igaznak, valóságnak tűnik (LOVÁSZ 2003).

Éppen a műfaj összetettségét bizonyítja, hogy olyan epikai műalkotásról van szó, amelyben fantasztikus (csodás), illetve valószerűtlen/hihetetlen elemek jellemzően előfordulnak, hiszen a tér- és időtényező is rendre fikatív, azaz a mesei szinterek és a mesei időszámítás teljességgel absztrahált. A valós világ elemei pedig gyakorta a reális élet ugyancsak elvont típusaiban láthatóak (pl. juhászlegények, szegény emberek, obsitosok, királyok, királynők stb.). A fantasztikum jegyében megszületett jelenségeknek és figuráknak – az antropomorfizációnak köszönhetően a beszélő állatoknak, növényeknek, ugyanakkor a további fantáziaszülte lényeknek végső soron szintén közük lesz a valósághoz, mégpedig a reális életre vonatkozó erkölcsi üzeneteik által (ERDÉLYI 2013). Ugyanis a növények és állatok cselekedetei, életmozzanatai, a mindebből eredő következtetések nagyon is az emberre, etikus magatartására vonatkoznak, utalnak.

Honti János olvasatában a hagyományok világa más, mint a logika világa: A logika világában az egység a másik egységet kizárja, két dolog vagy azonos egymással, vagy nem. A hagyományok világa egyetlen nagy egység, amelyben minden összetalálkozik, minden összefolyik, amiből összetevődik (HONTI 1962). A nép, a közösség ősi tapasztalatának elegye, olvasztó tégelye a mesevilág, a mese.

Szerdahelyi István kifejti, hogy a mese olyan fantasztikus történet, amely általában időben és térben meghatározatlan körülmények között játszódik. Hősei elvont típusok és csodalények, akik kétpólusú típushierarchiába rendeződve vívják meg mindig pozitív végkifejletű küzdelmeiket (ERDÉLYI 2013). Komáromi Gabriella azonban berzenkedik az általánosságban megfogalmazott mesei meghatározások ellen, ugyanis a kutatások eredményeiből és a definíciók tarkaságából kiderül, hogy szinte lehetetlen általánosságban beszélni a népmeséről. Úgy vélekedik, hogy mindenképp közelebb jutunk a meghatározáshoz, ha a mesét mint műfajt az alcsoportjai szerint vizsgáljuk (KOMÁROMI 2001). Így megragadhatók azok műfaji jellegzetességei, egyedi vonásai, megkülönböztető jegyei; szemünkbe tűnik sokszínűségük.

Antti Arne finn kutató egy mesekatalógus összeállítására vállalkozott. Az Aarne-féle jegyzék segítségével lehetővé vált a mesék kódolása. Az általa megál-

lapított fő osztályok a következők: 1. állatmesék; 2. tulajdonképpeni mesék és 3. anekdoták (PROPP 2005).

Eredete szerint nép- és műmesét, prozódiai szempontból vers és próza formában megjelenő mesét különböztetünk meg. Terjedelem szempontjából meséről, meseregényről és mesejátékról beszélhetünk. A népmesék típusai:

1. A valódi és mitikus mese. Válfajai: a) hiedelemmese, b) hősmese, c) tündérmese (mágikus vagy varázsmese).
2. A reális vagy tréfás mese. Válfajai: a) állatmese, b) formulamese (Válfajai: csalimese, felelgetős mese, láncmese, halmozó mese, hangutánzó mese.), c) hazugságmese (bolondmese), d) Mátyás-mese, e) novellamese, f) ostoba ördög meséje (BALKOVITZSNÉ CYNOLTER 2002). A mesetípusok sokszínűségét, gazdag tárházát meg kell ismertetnünk tanulóinkkal. A Vajdaságban jelenleg érvényben lévő magyar anyanyelvi olvasókönyvekben – az alsó osztályokat tekintve –, valamint a házi olvasmányokban a nép- és műmesék egyaránt jelen vannak, viszont a verses mesék száma a prózai formában íródott mesék mellett eltörpül.

A mesék a legelfogadottabb felosztás szerint csodás tartalmú, novellaszerű és állatmesékre oszthatók. Első pillantásra úgy tűnik, hogy ez a felosztás helytálló. Ám önkéntelenül felvetődik a kérdés, vajon az állatmesék nem tartalmaznak-e csodás elemeket, mégpedig gyakran igen nagy mértékben. Ugyanakkor az is a vizsgálat tárgyát képezhetné, hogy a csodás mesékben nem játszanak-e szerepet az állatok. Nem túl pontatlan ez a felosztás? (PROPP 2005).

A varázsmesék felépítésének állandósága tette, hogy Propp megfogalmazza hipotetikus meghatározását. E szerint varázsmesének nevezi azt a történetet, amelyben a mesei funkciók különböző formákban, de szigorúan megszabott sorrendben követik egymást; minden mesében hiányzik közülük néhány, mások viszont ismétlődhetnek. Varázsmesék alatt olyan meséket ért, amelyek a hétszeplős képlet alapján épülnek fel (uo.).

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a népmese műfaji és tartalmi értelemben egyaránt különös és összetett jelenség. Sokféle aspektusból vizsgálható: műfaja szerint; aszerint, hogy kikhez, melyik nemhez és melyik korosztályhoz szól, és persze jelentésszintjei szerint (szexuális, mélylélektani, családi, társadalmi, természeti, kozmikus szintek). Vannak köztük olyanok, amelyek időtlenek és egyetemesek, de vannak időleges, helyi érvényűek (helyi természeti körülmények, a civilizáció foka, a szociális berendezés formái, helyi szokások) is (TANCZ 2009).

A mese képi világa és valóságábrázolása teljes mértékben megfelel a gyermeki gondolkodásmódnak, így nem más, mint a gyermek szemével nézett világ

(KÁDÁR 2013). A mesevilág és a gyermeki világkép hasonlít egymásra. Vagyis a mese kedvelésének gyermeklélektani okai vannak. A mesét a gyermek azért kedveli és érti, mert a mesei elemek és fordulatok megfelelői azoknak a gondolati, indulati, szemléleti vonásoknak, melyek a lelki fejlődés korai szakaszaira jellemzőek (MÉREI–V. BINET 2003). Enyhítik a gyerek metafizikai nyugtalanságát; megfoghatóbbá teszik számára a világot, működésének alapelveit, mozgatórugóit.

A mese világa mágikus, nem racionális. Olyan, mint a kisgyermeké és a tudattalané. Csodák történnek benne, a tárgyaknak, állatoknak tudatuk és lelkük van, bármi, még a halál is visszafordítható, sőt, élő és élettelen között eleve sem éles a határ. Minden világos, egyértelmű, nincsenek árnyalatok, fokozatok, kétértelműségek. A belső tulajdonságok ugyanolyan szélsőségesek, mint a külsők. A mese közege ezért ilyen otthonos, szinte magától értetődő a mágikus gondolkodás szintjén álló gyermek számára, annak ellenére, hogy a mai gyermek élete alig valamiben emlékeztet a mesehősök életkörülményeire (FISCHER 2009).

A mese egyidős az emberiséggel. A mesékben nyilvánulnak meg az egyes történelmi korszakok jellemzői, az adott nemzet történelme, értékrendje, életmódja, érzelem- és gondolatvilága, többek között ez teszi pótolhatatlanná a meséket a szocializáció során. A mondóka, a vers és a mese az emberiség történetében mindig a nevelésnek, az adott nemzet és a szűkebb társadalmi csoport kultúrájának, értékrendjének lényeges, sőt, az írásbeliség kialakulása előtt szinte kizárólagos közvetítői voltak (NYITRAI 2009). Manapság a megváltozott életkörülményekből adódóan – például a telekommunikáció eszközeinek megjelenése következtében – háttérbe szorul a nevelés ezen formája, annak ellenére, hogy az értékek átmentésének, átadásának lényeges eszköze. Az újabb nemzedék számára felbecsülhetetlen jelentőségű kincsek tárháza.

Az alsó tagozatos anyanyelvi nevelés alapkonceptiója az integrált anyanyelvi nevelés, melynek lényege, hogy a nyelv használati módjai (a beszéd, a beszéd megértése, az írás és az olvasás) nem különülnek el a tanítási folyamatban. Az anyanyelv oktatásának célja a nyelvi képességek sokoldalú fejlesztése. Ennek gyakorlati megvalósulása azonban megköveteli az anyanyelvi tanórákon valamelyik részterület előtérbe helyezését (BALKOVITZNE CYNOLTER 2002). Így például a mesefeldolgozás során is a beszéd-, az írásgyakorlat, a szövegértés fejlesztése, a nyelvtani, nyelvhelyességi ismeretek elsajátítása stb. válhat fő célkitűzéssé.

A népmesék sokszínű lehetőséget kínálnak a pedagógiai gyakorlatban a teljes személyiség fejlesztésére. Holisztikus eszközként segítik a pedagógiai munkát. Olyan tudást közvetítenek, amely nemcsak az élet minőségét, de a kultúrába való belenevelődést, az identitást és a szocializációt is erősen meghatározza. Nyelvi kódrendszereik kommunikációs mintákat, viselkedési modelleket őriznek és közvetítenek (TANCZ 2009). Ezen minták követése a különböző élethelyze-

tekben elengedhetetlen. Fogódzót jelentenek a gyerekeknek, eligazítják őket a lelki élet útvesztőiben.

A mesék roppant nevelőerővel bírnak. A szó legnemesebb értelmében didaktikusak; egyszerűsége, önzetlensége, illendősége nevelnek (tanítanak); leleplezik a bűnt, az évszázadokon át felgyülemlett népi bölcsességet fejezik ki. A mesék tanulsága nem tolakodó, nem természetellenes; gondolatiságukat, eszmeiségüket érdekfeszítő fabulában, letisztult kompozíció által, érthető és világos képekben fejezik ki. A cselekmény (a történet) dramatikus volta és az alakok festőisége a képi világlátásnak pont megfelel; fejleszti a képzeletet, felébreszti az alkotókészséget (érdeklődést). A mese nyelve egyszerű, de képi kifejezésekben gazdag, s ezáltal gazdagítja a tanuló nyelvezetét, szókincsét; ráébreszti olvasóját a népi értékekre és közelíti a néplélekhez, a nép szellemiségéhez (ROSANDIĆ 2005). A mesehallgatás által (útján) gazdagított szókincs pedig a szövegértési kompetencia fejlődését segíti elő. A szókincs bősége a szöveg mélyebb megértését teszi lehetővé, a szövegértés különböző szintjein válik jelentőssé.

„A népmese hatása funkcionalitásában rejlik. Bár közvetlen módon nem nevelési indíttatású, de a nevelésre gyakorolt hatása jelentős. Kulturális közvetítőként szorosan kapcsolódik a pedagógiai, pszichológiai és szociológiai kérdésekhez, a neveléstudományok globális értelmezéséhez, így a pedagógia sem mondhat le róla” (TAN CZ 2009). A népmesék remekül ábrázolják a valóságot, és sokféleképpen értelmezhetőek. Nem egyetlen lehetséges megoldást jelölnek meg, hanem magatartási és cselekvési mintákat közvetítenek. A népmesék jó része értékek hiányáról, elveszett értékek visszaszerzéséről szól. Ezek örökérvényű, de ma különösen aktuális problémák (PRESSING 2009). Az értékvesztés, elértéktelenedés, a felszínesség eluralkodása közepette; a látszatra épülő, építő jelenünkben évszázadokra kell visszanyúlnunk ahhoz, hogy esélyt kapjunk a megújulásra, a világ jobbá tételére.

A mese pedagógiai alkalmazása gyakran az irodalom részeként történő tanításra korlátozódik. Nyelv- és irodalomelméleti megközelítéskor a műfaji sajátosságokat tárják fel; szakmódszertani kérdésként az írástanításhoz, a szövegértés, szövegprodukciónak tanításához veszik igénybe. Egyes leírások szerint a mesét felhasználják az idegennyelv-tanításban a képzelet verbális ösztönzőjeként vagy kisiskolás korban a tudománytörténet tanításában, a felfedezések mint küzdelmes életutak bemutatására. Ugyanakkor a meseanyag aránytalanságokat mutat. A helytelen választás miatt gyakran kerülnek a meseanyagba átírt, megcsonkított, deformált, illetőleg magyar nyelvre helytelenül átültetett meseszövegek (TAN CZ 2009).

A Vajdaságban jelenleg érvényben lévő anyanyelvi olvasókönyvek szemelvényanyagában sok mesét találunk. Ezek közül példaként említhetem a negyedik

olvasókönyvnek *Az állatok nyelvén tudó juhász* című meséjét, mely megcsonkított, deformált mese. Ugyanakkor ennek a mesének – mint a meséknek általában – a férfi és nő párkapcsolatáról is van mondanivalója. A gyerekek tanulságot vonnak le belőle, magatartásmintákat vehetnek át (HORVÁTH FUTÓ 2006). A mese a kakas kommentárjával végződik: „- Te is olyan bolond vagy [mondja a kutyának], akár a gazdád, aki nem tud egy asszonynak parancsolni. Ládd: énnekem hús feleségem van, mégis tudok parancsolni mindegyiknek. Erre a juhász felugrott; úgy összeszidta feleségét, hogy az többet nem kérdezte, honnan tudja az állatok nyelvét” (ERDÉLY 2006). A mese végén a nő egyértelműen alárendelt helyzetbe kerül, mely végérvényességet sugall az olvasó számára. Ez a negatív eltolódás a gyermek számára sajátos társadalomképet közvetít; a kép bevésődése pedig hosszú távon válik rombolóvá, a helytelen magatartási minta miatt.

Az esélyegyenlőséget, a nemek egyenjogúságát illetően szükség van az olvasókönyvek szemelvényanyagának revíziójára, az oktatási és nevelési célok újra-definiálására. Jelentős nevelési konfliktust okozhat ugyanis az, ha más van a tankönyvben, mint a valóságban: megkérdőjeleződhet minden más információ hitelessége is, ha a tanuló a mindennapi életben egészen mást tapasztal, mint ami a könyvben áll (ÁBRAHÁM 2001).

Büchler három nagy mesekorszakot különít el a gyermek életében: az első négy év a Paprikajancsi kor, az affektív-motoros időszak, amikor a gyermeket saját életének eseményei foglalkoztatják. Örül, amikor ráismer saját tárgyaira a képeskönyvekben, és folyamatosan megnevezi ezeket. A második az igazi mesék kora, négy-nyolc éves kor között. A mese változatos, fordultatos cselekménye, a csodálatos álmvilág, a jellemábrázolások egyszerűsége, az értékelés egyértelműsége mind olyan tényezők, amelyek megfelelnek a gyermek életkori sajátosságainak. A harmadik a Robinson-mesék kora, amely nyolc-kilenc éves kortól a kamaszkor kezdetéig tart. Ekkor a mesék iránti érdeklődés csökken, a gyerek magát nagynak tartja, a mesét pedig gyerekesnek. Érdeklődése egyszerű szerkezetű, izgalmas cselekményű történetek felé fordul, szereti a mindennapostól eltérő eseményeket. A szimultán kettős tudat átalakul: a csodás és a valóságos helyett a lehetséges és a valóságos kettősségévé (KÁDÁR 2013). A szülőnek és a pedagógusnak a feladata abban rejlik, hogy a gyermek életkori sajátosságainak megfelelő meséket tárjon fel előtte, s ezáltal személyiségének fejlődését a legmegfelelőbb módon segítse.

Boldizsár Ildikó meglátása szerint a látszólagos bőség ellenére a gyermekek nincsenek elárasztva szépen illusztrált és „igazi” meséket tartalmazó könyvekkel. Arra is felhívja a figyelmet, hogy a meséket lejegyzésük óta többszörösen átírták, zanzásították, korosztályhoz igazították, motívumrendszerüket megbolygatták, ami miatt elvesztették eredeti funkciójukat. Erélyesen kiáll az

ilyen garázda csonkításokkal szemben. Elmarasztalja egy olyan sorozatnak az indulását, amelynek versbe szedett történetei, a klasszikus mesék feldolgozásai teljesen értelmetlen megoldásokat kínálnak, és a legváratlanabb helyen érnek véget, vélhetően ott, ahol az előre megszabott szöveghatár megkövetelte a lezárást. Egyrészt tehát meggyilkolják a mesét, másrészt pedig mese gyanánt valami egészen mást tálalnak az olvasónak (BOLDIZSÁR 2004). Az ilyen mese nem érheti el a kívánt hatást; nem biztosíthatja a gyermek számára a mese világában történő elmélyülést, majd az ebből természetszerűleg adódó (fakadó) katarzist, megkönnyebbülést.

Bruno Bettelheim hangsúlyozza, hogy a mesék jótékony hatásukat akkor tudják leginkább kifejteni, ha csonkítatlan, változatlan formában jutnak el a gyermekhez. A népmesék minden elemének jelentősége van. A javítások, a változtatások sokszor a mese meg nem értett mondanivalójának meghamisításához vezetnek (FISCHER 2009).

Az átdolgozás egyrészt etikai szempontból erősen kifogásolható, másrészt pedig, mivel mindig tartalmi és/vagy nyelvi egyszerűsítést és terjedelmi rövidítést jelent, felvetődik a meseválasztás újragondolásának szükségessége. Az olvasóstanítás időszakában természetesen fontos az egyes mesék terjedelme: a rövid mesék jöhetnek számításba. A tapasztalat azt mutatja, hogy bőséges a választék a rövid mesékből is, így nem szerencsés, de nem is szükséges a hosszabb mesék kurtításával próbálkozni (NYITRAI 2009). Például a vajdasági magyar anyanyelvi olvasókönyvek közül az első osztályosok számára íródott tankönyvben található rövidebb népmeséket (*A róka és a kacsák*, valamint *A róka meg a rák* címmel), ezen kívül pedig Lev Tolsztojnak *Az oroszán és az egér* című meséjét, amelyeknek a terjedelme az olvasástechnika kezdeti nehézségeivel küzdő tanulóknak is biztosítja az esztétikai élményt. Viszont a második osztályos olvasókönyvben már a kezdeti néhány kisebb terjedelmű mese (a *Kutya akart lenni* című népmese, Aiszóposznak a *Kincs a szőlőben*, Kolozsvári Grandpierre Emilnek a *pecsenye*, valamint Lev Tolsztojnak *A két barát* című meséje) után aránytalanul hosszabb terjedelműek következnek, melyek nincsenek összhangban a tanulók olvasási képességének fejlettségi szintjével.

Boldizsár Ildikó kiemeli Ludwig Bechstein mesegyűjteményét, aki arra törekedett, hogy enyhítse a német mesék sötét, már-már horrorisztikus motívumait, és árnyalja a meseszereplők jellemét. Így az ő meséi derűsebbek, mint a német mesék általában, a mesehősök barátságosabbak, az egyes részletek humorosabbak, olykor részletesebben kidolgozottak, ám ennek ellenére rövidebbek, éppen megfelelnek a „rövid esti mese” kívánalmának (BOLDIZSÁR 2004). Pontosabban kidolgozott részletekkel, finom humorral, vagyis egy derűsebb világgal találkozhatunk Bechstein meséiben. Az ő meséiben nagyobb szerepet

kap annak a kornak, helynek a rajza, amelyben ezek a történések lejátszódnak. Méltán lettek népszerűek történetei, mint például *Az elvarázsolt hercegkisasszony*, *A kölestolvaj*, *A beszélő számár*, *Az icike-picike emberke*, *A szegény takács szerencséje* stb.

Az irodalmi élmény létrejöttéhez természetesen szükség van a mű valamilyen mértékű megértésére, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az irodalmi élmény mértéke nem áll arányban a megértéssel. A megértés direkt segítése az irodalmi élmény kialakulásának mechanizmusát tekintve kifejezetten ellenjavallt. Ugyanakkor a mesének tananyagként való megjelenése sok esetben magával hozza a megértés segítésére való törekvést is, erre többféle megoldás található az egyes tankönyvcsaládokban (NYITRAI 2009). Például a Vajdaságban érvényben lévő harmadik osztályos olvasási munkalapban *A kígyóbbőr* című vajdasági magyar népmeséhez a következő kérdések, feladatok kapcsolódnak: A mesekezdő formulák közül melyekkel kezdődhetne a mese? Készítsd el a mese vázlatát! Ki a mese főhőse? Kik a mellékszereplők? Milyen emberi tulajdonságokkal rendelkezik a mesebeli kígyó? Milyen meseelemek, hihetetlen, nem létező dolgok fordulnak elő a mesében? Miért nyeri el jutalmát a szegény ember ebben a mesében? (Húzd alá a helyes választ!) Hogyan olvastad a mesében azt, hogy a szegény ember és családja többé nem nélkülöztek? (Írd le ezt a mondatot!) stb. (ERDÉLY 2005).

A szövegértés (szó szerinti, értelmező, bíráló és alkotó) fokozatainak fejlesztése a pedagógiai gyakorlatban igen jelentős (ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2006). Ennek érdekében figyelembe kell vennünk, hogy a műmesék befogadása lényegesen nehezebb, hiszen az adott kultúrára jellemző narratívumvázak ezekben a szerző értelmezésében, érzelmei által átszínezve jelennek meg, vagyis amíg a népmese az általánost jeleníti meg, addig a műmese világa egyedi, nyelvezete, alapsémája lényegesen bonyolultabb. Mindebből következik, hogy a kisiskolások a magyar népmeséket értik meg a leginkább. Emiatt várhatóan ezek nyújtják számukra a legnagyobb élményt. A két végpont között helyezkednek el a magyar meseírók alkotásai és a más népek népmeséi. Kívánatos lenne, hogy az olvasókönyvekben szereplő mesetípusok gyakorisága ennek megfelelően alakuljon (NYITRAI 2009). A vajdasági olvasókönyvek közül az első osztályosoknak szóló megfelel ennek az elvárásnak, viszont a második osztályos tankönyvben már a műmesék száma igencsak a népmesék fölé nő.

A mesék értelmezésekor számos tényezőt kell figyelembe venni: a kognitív, az affektív és az emocionális fejlődést, a recepció módját, a mű rétegeit (rétegzettségét), az elméleti fogalmakat, a nyelv- és irodalomtanítás egységét, a modellezés különböző lehetőségeit stb. (TODOROV 2005). A szövegfeldolgozás alapelvei a következők: a szövegközpontúság, a komplexitás, a szövegtípus, a kreatív befogadás és az életkor (KERNYA 2006). Ezeknek az alapelveknek megfelelően

választjuk meg egy-egy mese feldolgozásának módszereit (pl. dramatizáció), a munkaformákat, a tan- és segédeszközöket, a motiváció formáit stb.

Ugyanakkor a tanulmány végére, akár összegzőképpen is idekívánkozik az a gondolat, hogy a mese mint ősrégi epikai narráció alapvetően orális műfaj, és csakis a hallott mese (nem pedig az írott meseszöveg) értelmezésének van létjogosultsága. Természetesen pedagógusként ezt tényként kell kezelnünk, viszont azt is figyelembe kell vennünk, hogy a Vajdaságban érvényben lévő magyar anyanyelvi olvasókönyveinkben a meseszövegek nagymértékben jelen vannak, így azok értő olvasásának fejlesztése is lényeges.

Irodalom

- ÁBRAHÁM István 2001. Tankönyvpiac és tankönyvellátás. In: *Neveléstudomány az ezredfordulón*. Szerk. CSAPÓ Benő-VIDÁKOVICH Tibor. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 367–376.
- ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna 2006. *Az olvasás múltja és jelene*. Budapest, Trezor Kiadó
- BALKOVITZNÉ CYNOLTER Magda 2002. *Szövegértelmzések*. Tankönyveink népmeséi, állatmeséi. Szeged: Mozaik Kiadó
- BOLDIZSÁR Ildikó 2004. *Mesepoétika*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- ERDÉLY Lenke 2005. *Olvasási munkalapok az általános iskolák 3. osztálya számára*. Belgrád: Tankönyvkiadó Intézet
- ERDÉLYI Margit 2013. A mese mint sajátos műfaj. = *Irodalmi Szemle*, 5. <http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2013/2013-majus/1624-erdelyi-margit-anmese-mint-sajatos-mfaj> (Megtekintés: 2014. 05. 08.)
- FISCHER Eszter 2009. A népmese és a gyermeki tudattalan. Bruno Bettelheim meseértelmezése. = *A XI. Kerületi Logopédiai Intézet lapja online*, december. http://www.fischereszter.hu/irasok/a_nepmese.pdf (Megtekintés: 2014. 05. 29.)
- HONTI János 1962. *A mese világa*. Budapest: Magvető Kiadó
- HORVÁTH FUTÓ Hargita 2006. A nemek reprezentációja a vajdasági magyar olvasókönyvekben. In: *Kód, irodalom, kultúra, régió*. Szerk. HÓZSA Éva-ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna-HORVÁTH FUTÓ Hargita. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar
- KÁDÁR Annamária 2013. *Mesepszichológia*. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban. Budapest: Kulcslyuk Kiadó
- KERNYA Róza 2006. *Az anyanyelvi nevelés módszerei*. Budapest: Trezor Kiadó
- KOMÁROMI Gabriella 2001. *Gyermekirodalom*. Budapest: Helikon Kiadó
- LOVÁSZ Andrea 2003. A mesélő ember. In: *Közelítések a meséhez*. Szerk. BÁLINT Péter. Debrecen: Didakt Kiadó. 33–51.
- MÉREI Ferenc-V. BINÉT Ágnes 2003. *Gyermeklélektan*. Budapest: Medicina

- NYITRAI Ágnes 2009. Mesék és fejlődéssegítő feladatok az 1. és 2. osztályos olvasókönyvekben = *Iskolakultúra*, 11: 3-18.
- PRESSING Lajos 2009. *Szellemi tanítások a magyar népmesékben I. Az égig érő fa*. Budapest_ Pilis-Print Kiadó
- Vlagyimir JAKOVLEVICS PROPP 2005. *A mese morfológiája*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Dragutin ROSANDIĆ 2005. *Metodika književnoga odgoja*. Temeljci metodičkknjiževne enciklopedije. Zagreb: Školska knjiga
- TAN CZ TÜNDE 2009. Népmesék az óvodai anyanyelvi-kommunikációs nevelésben. = *Anyanyelv-pedagógia*, 2. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=161> (Megtekintés: 2014. 05. 02.)
- Nada TODOROV 2005. Metodološki-metodički pristup u školskoj interpretaciji bajke = *Književnost i jezik*, 3-4. 355-381.
- TOLCSVAI NAGY Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

Marta TERTELI TELEK

BAJKA KAO PRASTARI OBLIK EPSKE NARACIJE

Bajka predstavlja svojevrsno ljudsko otkrivanje sveta. Studija bajku opisuje i istražuje pomoću metoda folkloristike, strukturalističke teorije književnosti i psihoanalize. U bajci su prostorni i vremenski elementi po običaju fiktivni, predeli bajke i bajkovito proticanje vremena su potpuno apstrahovani. Heroji bajke svoje borbe, koji uvek imaju pozitivan ishod, vode uvršteni u dvopolnu tipsku hirarhiju. Pošto se o bajci ne može uopšteno govoriti, ona se istražuje u njenim žanrovskim podvrstama. U isti mah studija ukazuje i na to da se u bajkama otkriva i istorija, struktura vrednosti, način života, osećajna kultura i razmišljanje datog naroda, između ostalog ova činjenica čini bajke nezamenjivima u procesu socijalizacije, bajke su dakle posrednici kulture. Autor ukazuje na to da je bajka, koja narodnu mudrost iskazuje posredstvom zanimljivih fabula, pročišćene kompozicije, razumljivih, jasnih slika, zapravo stvarnost viđena okom deteta, zbog ovog razloga odabir onih bajki, koje odgovaraju Bihlerovoj podeli (Bihler razlikuje tri perioda u životu deteta u kome su bajke korisne), znači mnogostruku mogućnost za razvijanje sveokupne ličnosti, bajka kao holističko sredstvo pomaže pedagoški rad.

Ključne reči: bajka, folkloristika, strukturalistička teorija književnosti, pedagogija

Márta TÖRTELI TELEK

TALES AS AGE-OLD EPIC NARRATIVE

Tales represent a peculiar human way of experiencing the world. This paper displays and analyzes tales using the tools of folklorism, structuralist literary theory and

psychonalysis. In tales, space and time are as a rule fictitious, that is, scenes and chronology are completely abstracted. The characters, who belong to either one or the other pole of the type hierarchy, fight their battles successfully without exception. It is impossible to discuss the genre of tales in general terms, so it is better to examine them by subgroups. The study emphasizes that tales include elements of national history, moral values, way of living, range of emotions and thoughts; this is what makes them indispensable to socialisation, this is what makes them a cultural medium. The author reveals that tales, these exciting fables of folk wisdom, with their clear cut composition and distinct, intelligible imagery, are in fact reality seen through the eyes of a child. Thus, choosing the right tale, based on Büchler's three epochs, promotes overall personality development; assists pedagogical work as a holistic tool.

Keywords: tale, folklorism, structuralist literary theory, pedagogy